

HORTOBÁGY HASZNOSÍTÁSÁNAK TERVEI ÉS TANULSÁGAI

Veress László

Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum

Mezőgazdaságtudományi Kar

Állattenyésztés- és Takarmányozástani Tanszék

Bánszky Tamás kollégám és barátom 70. évét betöltve nyugalomba vonul. Az ünnepi ülésre fogadja tőlem a legnagyobb kiterjedésű magyar gyepterület, Hortobágy hasznosításának javasolt és megvalósult eredményeinek, következményeinek rövid, tanulságos ismertetését.

A város birtokában

A Kárpát-medencében Debrecennek volt Szabadka után a legnagyobb határa – 95695 ha –, melyet 1848-ig javarészt legelőként és kaszálóként hasznosítottak. A határa egy részét főként kocsányos tölgyerdők borították. A város közös tulajdonából a lakosság által korábban feltört, szántóként hasznosított területek váltságára 1854-ben, az erdőspusztai kaszálókra 1877-ben került sor. A város 8906 hektárnyi erdejét 1918-ban az Állami Erdőhivatalnak adta bérbe. A város körül elhelyezkedő csordalegelőket és a 21275 hektárnyi hortobágyi szikes pusztát osztatlan közlegelőként megtartotta saját igazgatása alatt. Egészen a 18. századig tartó rideg-szilaj állattartás a szántóföldek magánosítását követően félrideg – félszilaj – tartássá alakult át. Kiveréstől szorulásig a jószágokat közlegelőn tartották, de ki-ki saját tanyáján (telőszállásán) telettette.

A Hortobágyra évente kihajtott állatok száma 1870-ig fokozatosan gyarapodott 23 ezer számosállatra. Ekkor érte el a legelőterület a valóságos állattartó kapacitását. (Egy lovat, egy marhát, öt sertést, 10 juhot számítottak egy számosállatnak.) 1870 és 1913 között 3-4 ezer lovat és csikót, 12-20 ezer marhát, 20-30 ezer juhot és 5-6 ezer sertést legeltettek a Hortobágyon. 1891-ben ezer debreceni lakosra 312 szarvasmarha, 166 ló, 1050 juh és 503 sertés, 1 km²-re 15 számosállat jutott (1).

A Hortobágy legeltetéséből a városnak 1857-ben még csupán 20 ezer, 1858-ban 27 ezer, 1859-ben már 42 ezer korona tiszta bevétele maradt. A folyamszabályozási hozzájárulás és az állami adó levonása után az egy hektárra eső bevétel 1910-ben 1,74 koronára, 1927-re 2,6 pengőre mérséklődött (1).

A korábban rövidebb-hosszabb ideig tartó tiszai áradások okoztak a legeltetésben kisebb-nagyobb gondokat. A Tisza szabályozása után a legelők többnyire június végére felsültek. Előfordult júliusban-augusztusban, hogy az éhes jószág csak a kopár földet nyalta. Ezért a Debreceni Gazdasági Egyesület választmánya már 1894-ben állást foglalt a legelők öntözésének szükségessége mellett. A földművelésügyi miniszter megbízása alapján készült terv szerint az akkor még 23 ezer hektáros legelőnek 75%-át indokolt esetben öntözni lehetett volna, de erre végül nem került fedezet. 1911-ben az igen gyenge szikes legelők javítására Sigmond Elek professzortól kértek szakvéleményt. Magas sótartalmuk miatt ő csupán halastóként hasznosításukat javasolhatta.

Kovács József pallagi akadémiai tanár 1912-ben, az igen gyenge legelőként nyilvántartott „Csúnyaföldön” ismét halastó építését szorgalmazta. Az ország első körgátas halastavának építését 1913-ban kezdték, melyet végül is, főként orosz hadifoglyok fejeztek be. Az 1725 ha területű halastavat a Tiszából ásott csatornán keresztül szivattyúzott víz táplálta. A város ezt – a már korábban ismertetett elvek alapján – 1921-ben ugyancsak bérbe adta és egészen 1958-ig, amíg a Hortobágyi Állami Gazdasághoz nem csatolták, nyereségesen üzemelt.

Rickl Antal és a hozzá csatlakozó 181 jómódú gazda 1898-ban olyan ajánlatot tett a városnak, hogy 8 millió koronáért megvásárolják a hortobágyi pusztát, közbirtokossággá alakulnak és gondoskodnak annak üzemeltetéséről. (Napjainkban sokkal gyakoribbak az ilyen álságos ötletek!) A város vezetői azonban tudták, hogy 800-900 tulajdonost, akiknek évente különféle jószágai legeltek a Hortobágyon, nem szolgáltathatja ki egy kiváltságokat szerezni akaró kisebbségnek. A gazdák az elutasításba nem törődtek bele, még abban az évben beperelték a várost. A per egészen 1918-ig húzódott.

Kövendy Domokos, a városi közgyűlés tagja 1905-ben egy újabb tanulmányt terjesztett elő, mely szerint 16100 hektáros hortobágyi legelőt nagy- és kisbérletek részére javasolt szántóföldi művelésre feltörni. Ugyanott kellett volna kiépíteni az ott termelhető ipari növények feldolgozására is gyári kapacitást. A város Békéssy László jószágigazgatót – aki korábban a pallagi intézmény tanára volt – kérte fel a „déliabos terv” bírálatára. Az alapos indoklással készített bírálat alapján a törvényhatósági bizottság a tervet leszavazta.

Miután a gazdák a Hortobágy magánosításáért indított pert 1918-ban elvesztették, a város közös érdekeit védő főügyész – Magoss György,

későbbi polgármester – nem akarván a Hortobágyot szántóként hasznosítók kedvét szegni, a pusztá peremén található 2878 ha legelőt, melynek jelentős része szántóföldi művelésre alkalmasnak ígérkezett, berendezték bérgazdaságoknak. Így létesült Belsőohat, Ohattelekháza, Vajdalapos, Kisálomzug és Nagyálomzug. Az új bérgazdaságok a város közös tulajdonában maradtak, de bevételeit így sikerült jelentősen növelni. A gazdákat azzal igyekeztek megnyugtatni, hogy aki akarja, e gazdaságok bármelyikét bérbe veheti. Kisálomzugon 40 gazda összefogásával magyar szürke bikanevelő telepet építettek. Az őszi tenyészbika árveréseket nagy érdeklődés mellett tartották meg.

A város vezetése – hogy további közlegelők feltörésének indokoltságáról világos képet kaphasson – 1924-ben Bíró János nyugalmazott miniszteri tanácsost megbízta, hogy végezze el a legelők minősítését. Az igen alapos tanulmány megállapította, hogy jó minőségű – szántóföldi művelésre is alkalmas – a legelő 16%-a, közepesnek minősíthető a területek 30%-a, 23%-a gyenge, 31%-a – a vakszikek – silány minősítést kaptak. A Hortobágyot alkotó különböző minőségű talajok azonban szabálytalan alakban képződtek és kapcsolódtak egymáshoz. Közöttük a tiszai áradások és apadások hajdani vízelvezető mélyedései – a laposok, erek és kádarcok – ugyancsak kanyargósan alakultak. (Ez a tapasztalat az Alföld más területein található szikes és szikfoltos legelők alakulására ugyancsak jellemző.) Emiatt szabályos négyszög, illetve téglalap alapú – géppel művelhető – táblák bajosan alakíthatók ki anélkül, hogy abba szikfoltok ne kerüljenek.

A 19. század második felében kialakult gyakorlat szerint a hortobágyi legelőgazdálkodást irányító mátai biztos és az alárendelt mezőőrök tavasszal felbecsülték és letiltották a nyájak legeltetését a kaszálható területekről. Egy-egy gulya- vagy ménesjáráson előbb a korán felsülő szikeseket, majd a később vénülő laposokat, utoljára a felszabadított kaszálókat legeltették. A feles kaszálást a debreceni állattartókon kívül balmazújvárosiak, egyekiek és nagyivániaiak is vállalták, akiknek a begyűjtött széna felét Mátára kellett beszállítani, a másik felét télen saját állataikkal maguk etethették fel. Így a városi gulya és ménes, valamint a város által vásárolt közös tulajdonban lévő tenyészbikák és a városi fogattartás több száz vagonnyi szénaszükségletét költség nélkül fedezték.

A Bethlen kormányt – az ország társadalmi és gazdasági állapotának megszilárdítása után – ugyancsak foglalkoztatta a gyakran aszályos alföldi legelők és szántók öntözése. Az öntözés ugyanis egyrészt emelte volna a területek hozamait, másrészt a szélsőségesen nagy

termésingadozásokat is kiküszöbölhette volna. Az öntözéshez szükséges csatornarendszer olcsó szállításra kínált lehetőséget. Az 1929. évi III. tc. alapján 15 évre szóló öntözési program megvalósítására a kormány 57 millió pengőt irányzott elő. E terv részleteként az Alsószabolcsi Tisza Ármentesítő Társulat olyan javaslattal állt elő, hogyha a Hortobágy folyó medrét felduzzasztják, akkor télen és kora tavasszal a folyó nyugati partján 3450-4600 ha – a legértékesebb gulya- és ménesjárások legelője – elárasztható. Az áradások után a legeltetés kezdetére a felesleges vizet visszavezetik, ezzel a Berettyót áradáskor tehermentesíthetik. Ez lényegében az ősi fokgazdálkodás felújítását és korszerűbb kivitelezését célozta volna. A tervet a városi törvényhatósági bizottság mellett Vásáry István polgármester is lelkesen támogatta. A közgyűlés 1933-ban meg is szavazta. Vásáryt azonban Gömbös Gyula iránt kinyilvánított politikai ellenszenvé miatt lemondatták. A város nyakára ültetett Vay László főispán és Kölcsey Sándor polgármester a tervet megghiúsították, így a 100 ezer forintos tervezési költség is kárba veszett. Ráadásul a Magyar Királyi Öntözési Hivataltól 20 ezer pengőért újabb tervet rendeltek a folyó keleti partjának öntözésére, ami a város képviselőtestületében érthető és jogos felháborodást keltett. 1935-ben Kállay Miklós kilépett a kabinetből, lemondott a földművelésügyi tárcáról. A Kormányzó a Magyar Királyi Öntözési Hivatal elnöki teendőivel bízta meg. Több helyszíni személyes tárgyalása és a város vezetésével végzett egyeztetése után megépítették a duzzasztógátat. A folyó keleti oldalára, a debreceni kövesúttal párhuzamosan egy 172 ha-os, ugyancsak körgátas víztározót is, melynek segítségével végre 690 ha terület öntözésére kínálkozott lehetőség. Az újabb tófelület egyúttal növelte a város édesvízi haltermelését is.

Az elnök javasolta a városnak, hogy a Hivatal részére e területet 12 éves időtartamra adja bérbe. Gavallérosan vállalta a kísérleti gazdaság borsósi majorjának felépítését is. Csupán 84 hektárnyi területet rendeztek be szántóföldi öntözésre, itt rizst és lódiherét kívántak kísérletként termesztetni. A bérleti szerződésben rögzítették, hogy 12 év múltán a város vezetése és az Öntözési Hivatal a rizstermesztés, az öntözött takarmánytermesztés gazdaságosságát értékeli. Számos tekintélyes talajvegyész hitte, hogy a talajból öntözéssel a káros sók kimoshatók és a talaj szerkezete is javítható. E vizsgálatok elvégzésére Arany Sándor pallagi akadémiai tanárt kérték fel, akit ekkor már országosan elismert talajvegyészként tartottak számon. A tározó avatásán, a gazdaság ünnepélyes indításán 1942-ben maga a Kormányzó is részt vett Kállay Miklós kíséretében. Mindketten az aszályos Alföld öntözésének lelkes hívei voltak. Ekkortájt kezdtek Kárpátalján völgyzárógát építéséhez, mely

egyrészt mint erőmű a Tiszántúl részére olcsó villamos áramot termelt volna, másrészt az aszályos hónapokban a duzzasztóból pótolta volna a folyó apadó vízszintjét. A kísérleti gazdaság tapasztalatait tehát jól lehetett volna a jövőben hasznosítani az egész alföldi öntözés folyamatos bővítése érdekében.

1938 és 1940 között a zömében magyarlakta területek visszacsatolása a korábbi állattenyésztési politika módosítását is szükségessé tette. Az állattenyésztés két kitűnő irányítója – Konkony-Thege Sándor és Battha Pál államtitkárok – szélesíteni kívánták a ménesbirtokok hálózatát. A visszacsatolt területek apaállat-ellátását is az akkor már lényegesen javuló hazai apaállat-ellátás színvonalára óhajtották emelni. Ezért 1942-ben a várostól ménesbirtokként bérbe vették a belsőohati gazdaságot. A két dunántúli ménesbirtokon – Kisbér és Bábolna – belterjes állatfajtákból újabb törzstenyésztetek alapítását tervezték. Az őshonos – illetve külterjesebb – állatfajták nemesítését pedig a Hortobágyra szándékoztak áttelepíteni. A Debreceni Juhtenyésztő Egyesület a 20-as években a hortobágyi csárda mögött sajt házat építtetett. A Hortobágy folyó keleti partjára telepített juhnyájak járásaiból a bojtárok szamárkordéval hordták a sajt házhoz a tejet, melyet Spöttle Antal receptje szerint, szépen csomagolt „merinofort” juhsajtként értékesítettek itthon és külföldön is. A juhtenyésztésnek és nemesítésnek a Hortobágyon ugyancsak nagyobb figyelmet akartak szentelni. E területen a Debreceni Juhtenyésztő Egyesület 1925-ben közös fésűsmerinó törzsjuhászatot létesített. A gazdák több mint 20 ezernyi anyajuhából a Magyar Királyi Gyapjúminősítő Intézet irányításával a 250 legértékesebbnek ítélt anyajuh került a törzsnnyájba. E nyájnak kellett volna később a debreceni fésűsmerinó nyájak kosszükségletét fedezni. A Borsósi Öntözéses Kísérleti Gazdaságban alföldi fehér és fekete racka törzsjuhászatot alapítottak. Ohaton a mangalica fajta különböző színváltozatainak nemesítését és újabb fésűsmerinó tejelő törzsjuhászat alapítását tervezték.

Korábban (1938) az Egri Püspökség bődönháti gazdaságában Kemenessy Ernő főintéző megrendelésére Micsky Imre méneskari ezredes csikótornáztatót építtetett. Az ott felnevelt magyar félvér csikók rendszeres tornáztatása a tapasztalatok szerint későbbi használati értéküket jelentősen javította. Ekkor került szóba Hortobágyon egy állami ménscsikó telep létesítése is, hiszen Észak-Erdélyben 1918 és 1940 között a zugmének használatát megtiltották. Később – az ötvenes években – Kungyörgyön a csikótelep fel is épült.

E tárgyalásokon a várost édesapám képviselte, engem mint leendő állattenyésztőt több alkalommal magával vitt. Nekem ezek az akkor elhangzott bölcs beszélgetések egy életre szóló élményt jelentettek. Sajnos az országon átviharzó háború és a közigazgatásban végrehajtott gyökeres személyi változások az eredeti igen hasznosnak ígérkező tervek egy részének megvalósítását megghiúsították.

Hortobágy önállósítása

1946 őszén, az akkor éppen Ohati Állattenyésztő Állami Gazdaság néven szereplő bérgazdaság majorjába egy hosszú, fekete luxusgépkocsi kanyarodott be, és utasa Vass Zoltán, a Tervhivatal elnöke az intézőt kereste. Kőrüljárta a majort, és miután ott is éjszakázott, vacsora közben arról faggatta, milyen elképzelései vannak a fejlesztésre. „Miután a gazdaság jobb földjeit kiosztották, a meglévő területhez újabb területekre lenne szükség az üzemi kapacitás jobb kihasználására” – adta elő reménykedve az, a második pohár bor után. „Honnan akar földet szerezni?” – hangzott el azonnal a vendég kérdése. „Vissza kell venni a kiosztott területet” – válaszolt az intéző. „Arról szó sem lehet. Ott a Hortobágy, abból törjék fel a szükséges területet” – hangzott a határozott válasz. „Az a város közlegelője” – jegyezte meg az intéző, aki maga is debreceni volt. „Felejtse el, a tulajdonviszonyok gyökeresen megváltoznak” – állította Vass Zoltán. „Ehhez írásbeli pecsétes engedély kellene” – aggodalmaskodott az intéző. „Egy héten belül megkapja” – válaszolta Vass Zoltán, aki állta is a szavát.

Amikor az engedély megérkezett, az intéző befogatott és vitte magával a traktorost – a későbbi elepi igazgatót – is. Az Ohathoz legközelebb eső Hortobágyi puszta nyugati csücskén lévő partosabb, jobb talajú Kenderátó felszántását rendelte el. A szántás hamar elkészült, de a traktoros hiába várta újabb terület kijelölését, az intéző rendszerint elakadt a medgyesi csárdában, ahol el is ázott. Ő tehát tovább szántotta a szomszédos Parajost, melynek mélyebb fekvésű területei már szántóföldi művelésre aligha bizonyultak alkalmasnak.

Az FM állattenyésztési főosztálya 1948. január 1-től a legelőállatoktól alaposan „felszabadított” közlegelőből, Belsőohatból, a korábban Hortobágy központjaként működő Mátából, a Borsósi Kísérleti Gazdaságból állattenyésztő állami gazdaságot alapított. A területet a várostól 1999-ig bérbe vette, de a szerződésben a bérleti díj említésre sem került. A város gazdaközösségének időközben felmerülő legelőhasználatára is utalt egy mondat: „A debreceni gazdaközönségnek a

legeltetésre támasztható jogos igényét fokozatosan szolgálni kívánja”. Később e területhez csatolták a város elepi, szántóként hasznosított határát is, ahol módosabb gazdák „önként” felajánlották birtokaikat az államnak.

Az újonnan alapított gazdaság gyakran cserélődő kerületvezetői, akiknek nem minden esetben volt helyi ismerete, sürgős utasítást kaptak több ezer hektár legelő feltörésére, szántóföldi művelésére. Ennek egy részét – 4748 hektárt – öntözhető szántóföldként elsősorban rizstermesztésre szánták. A Hortobágy folyó nyugati partján Kurtatelektől a Kungyörgy laposig a legelőre kalitkás öntözést szántak, melyet a Debreceni Talajjavító Vállalat úgy épített meg, hogy ott még árasztó öntözéssel sem sikerült öntözni. A gazdaságot 46 éven át szakadatlanul átszervezték, 1994-ben pedig arra hivatkozva, hogy állami gazdaság veszteséges, üzemeltetése felesleges, megszüntették.

E hosszú idő alatt kiépültek a majorok, melyekben 1994 után sem lakni, sem gazdálkodni nem akarnak. Az ott lakók elvándoroltak, a szolgálati lakások megüresedtek. Igaz, a 79 ha erdő, melyet a város még a 20. század első felében telepítettett, 875 ha-ra növekedett, 723 ha-ra bővült a halastó-felület is. Továbbra is jól hasznosíthatók a magánosításra került baromfikellető, az istállók és hodályok, a gabonataroló, takarmánykeverő, tollfeldolgozó stb. A gazdaság idejében fokozatosan csökkentették, majd megszüntették a rizstermesztést, vele együtt az öntözést is. 2004-ben – ismét állami támogatással – az öntözőárok és partok betemetése is sorra került. A gazdaság fejlesztésében különösen az első időszakban – 1948-1956 – túltengett a voluntarizmus. Sajnos, több mint 2000 alkalmazottnak szűnt meg a munkaviszonya.

Új korszak kezdete

A Hortobágyi Nemzeti Park (HNP) 1973-ban alakult, de csupán 1994 után lehetett e terület valódi irányítója. Az eredeti madár és állatvilág védelmének hamarosan sikerült érvényt szereznie. A Tiszából származó öntözővíz segítségével a korábban itt költő vízimadarak újra itt nevelhetik fel fiókáikat, a vándorló madarak vadászata is tilos. Területe 800 km², ebből 5170 ha halastó, 848 ha nádas.

A mintegy 48 ezer hektáryi – többnyire nagy összefüggő – gyepterületből 12 ezer ha (25%) az „önfenntartó szikesek” ürmös szikespusztái és száraz vaksziki bárányparéjos terület, *legeltetési kezelést nem okvetlenül igényel*. További 14 ezer hektár (29%) padkás felépítésű ürmös szikes és nedves szíkfoki gyepek *kopárra legeltetése*

kívánatos. Erre elsősorban az őshonos racka juhok alkalmasak. A fennmaradó 22 ezer hektárnyi (46%) területnek mintegy fele kedvező időjárás esetén kaszálható is, de *szarvasmarhával, lóval, juhval legeltetése szükséges is* (2).

E területeken július-augusztusban változatlanul alig várható fűhozam. Ezért csupán lovakkal, illetve őshonos szürke marhával, magyar rackával, vagy fésüsmerinó juhokkal lehetne hasznosítani. Csupán ezek képesek a hol túlságosan bőséges, hol túlságosan szűkös táplálást elviselni. Sajnos ezeken a legelőkön ezért jelenleg a szükséges állatállomány egyharmada, egynegyede található. A magyar szürke marhák száma nem éri el a 3000-et, a rackáké 4000 körül alakul.

A kultúrfajták gazdaságosan olyan legelőkön lennének tarthatók, ahol szakaszos legeltetés folyik, szükség esetén öntözésre is lehetőség kínálkozik. Ebben az esetben az egy gondozóra eső állatlétszámot tízszeresére, bérüket legalább háromszorosára kellene növelni, ha e területeken a korszerű legeltetéstechnika új eszközeit létrehoznák (2). A pásztorokkal szemben támasztott követelményeket ugyanis nem lehet a 200 évvel ezelőtti állapotok szerint fenntartani. Ma már értelmes, szorgalmas és igényes ember nem szegődik el pásztornak. A munkaerő termelékenységének lényeges javítása, jövedelmének emelése mellett munkakörülményeinek szociális feltételein is sürgősen javítani kellene. A kultúrfajták optimális felnevelése, teljesítményének növelése tenné lehetővé eredményes nyári legeltetésük valóban gazdaságossá alakítását. Ezeknek az állatoknak javarészt a debreceni löszháton kellene telelnie, mint 1944 előtt, ahol jelenleg gazdasági állatállomány alig található. Ezért ott a mezőgazdasági melléktermékek feltakarmányozása javarészt megoldatlan. Pedig e térségben az utolsó évtizedben több ezer ha zöldborsószárat és zöldesemege tengeriszárat szántanak be, a zöldborsóhüvellyel és tengericsuhéjjal pedig a konzervgyár városi szemétermelését gyarapítja. Sok a sürgős megoldásra váró feladat, mely társadalmi összefogás és a természetvédelmi szervek segítségével aligha valósítható meg.

Összefoglalás

A Hortobágy a Tisza szabályozása óta július-augusztusban alig hasznosítható, mert ilyenkor a legelő kiszűsül. A legelők öntözése több mint 100 éve várat magára, ezért kultúrfajták legeltetésére egyre kevésbé alkalmas. A silány szikes területek halastóvá alakítása belterjesebb hasznosítást tesz lehetővé. A szántóföldi művelésbe vétel ellen hozható fel, hogy a jobb és a gyengébb talajok egymáshoz szabálytalan

formákban csatlakoznak, de ezeket kanyargós laposok is szeldelik. A rizstermesztéssel és a szikjavítással több mint 40 éve felhagytak.

Irodalom

Szakácsi János (1958): A Hortobágy múltja és jövője. MAE vitaindító előadás kézirata.
Veress László – Aradi Csaba – Dunka Béla (2000): A Hortobágy hasznosítása. Magyar Tudomány 12 sz., 1467-1510 p.

EDIFICATION OF HORTOBÁGY UTILIZATION

Summary

Hortobágy is hardly able to be utilized in July-August since the regulation of Tisza River. The reason is the dry and hot summer. Grass supply of pasture is not adequate for grazing modern breeds. Watering the pasture could solve this situation, which is a problem for a century. Sodic soils with poor fertility are appropriate for fish production. Soils with good and poor fertility are connected to each other in various shape and these make to find appropriate sites for arable land difficult. Rice production on arable lands and soil improvement has been given up for 40 years.